

УДК 327(73)

DOI 10.30970/vir.2019.47.0.9905

СТАНОВЛЕННЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ З. БЖЕЗІНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Андрій Кирчів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-46-56,
e-mail: kyrchand@gmail.com*

Дослідження здобутків у науковій та політичній сфері одного із найвизначніших геостратегів ХХ ст. З. Бжезінського, зокрема – його особистого вкладу у творення сучасної зовнішньої політики Сполучених Штатів, дає змогу глибше зрозуміти суть світового лідерства США в контексті глобальної архітектури безпеки і співробітництва. З'ясовано, яким чином глобальні міжнародно-політичні процеси, що відбувалися у другій половині ХХ ст. вплинули на формування окремих ідей, концепцій, а згодом – зовнішньополітичної парадигми З. Бжезінського, а також яких змін/модифікацій вона зазнавала упродовж вказаного періоду. Проаналізовано рефлексію цих процесів у наукових працях та політичній діяльності З. Бжезінського, починаючи із його магістерської роботи в університеті МакГілл і завершуючи періодом написання «Великої шахівниці» у 1997 р. Розглянуто, яким чином напрацювання, ідеї та концепції З. Бжезінського були інкорпоровані у практику зовнішньополітичної діяльності адміністрацій Президентів США у 1960–1990 рр. минулого століття. Особливий акцент зроблено на практичні результати його праці на посаді радника з національної безпеки Президента Дж. Картера в контексті формування основних засад зовнішньополітичної парадигми США на стратегічну перспективу. Для дослідження використано офіційні документи адміністрацій Президентів США, книги, статті, виступи, інтерв'ю самого З. Бжезінського, а також окремі розвідки його наукової і політичної спадщини, зроблені американськими дослідниками. Аналіз досліджених матеріалів в контексті світової політики зазначеного періоду дає змогу констатувати, що фундаментальні засади світового лідерства США, «мирного залучення» і прав людини, закладені З. Бжезінським в його зовнішньополітичну парадигму ще наприкінці 60-х років, були у різній мірі реалізовані у зовнішній політиці США та залишаються основою для актуальної стратегії Сполучених Штатів у цій сфері. Водночас, процес практичного впровадження цієї парадигми супроводжувався її трансформаціями і модифікаціями, як відповідями на існуючі та потенційні виклики і тренди у світовій політиці.

Ключові слова: З. Бжезінський; геостратегія; США; зовнішньополітична парадигма; світове лідерство; мирне залучення.

Актуальність теми. Питання стосовно ролі США в умовах, з одного боку, стрімкого технологічного прогресу, глобалізації та нівелювання національних суверенитетів, а з іншого – появи нових викликів і загроз (глобальний тероризм, кібер-атаки, спроби реставрації біполярності світу через реанімацію ядерного протистояння, поява регіональних центрів сили тощо), є одним із центральних, довкола якого точаться дискусії в політичних та експертних колах світу. Дослідження здобутків у науковій та політичній сфері одного із найвизначніших геостратегів ХХ ст. З. Бжезінського, зокрема, його особистого вкладу у формування підвалин сучасної зовнішньої політики Сполучених Штатів, даватиме змогу глибше зрозуміти суть світового лідерства США в контексті глобальної архітектури безпеки і співробітництва.

Аналіз досліджень і публікацій. Специфіка тематики статті логічно звужує коло найінформативніших джерел безпосередньо до праць самого З. Бжезінського – його книг, меморандумів, статей, виступів тощо, а також матеріалів, пов'язаних із його професійною діяльністю на державних посадах у президентських адміністраціях США. Абсолютна більшість із перелічених матеріалів існує лише мовою оригіналу, а окремі з них (меморандуми З. Бжезінського для Президента Дж. Картера) лише відносно нещодавно стали відкритими для дослідників. Окрім того, для роботи над статтею використані матеріали, підготовлені телеканалами, документалістами, Центром стратегічних та міжнародних досліджень, де тривалий час працював З. Бжезінський, а також дослідження К. Брауера, Ч. Гаті, А. Любовського.

Виклад основного матеріалу. Тривала і плідна наукова та політична кар'єра Збігнева Бжезінського охопила динамічний і дуже різноманітний за характером суспільно-політичних процесів період історії світу загалом і Сполучених Штатів – зокрема. Безумовно, усі панівні геополітичні тенденції, ідеї, стратегії, концепції і парадигми тих часів, починаючи із ранніх 50-х років минулого століття і завершуючи першими двома декадами 2000-х років, а також спроби їхньої практичної імплементації, знайшли, тією чи іншою мірою, аналітичну рефлексію у його працях. Окрім того, можна стверджувати, що на формування світобачення З. Бжезінського значним чином вплинуло його походження та проведені у дипломатичному середовищі дитячі роки. Батько, Тадеуш Бжезінський, був кар'єрним польським дипломатом, який тривалий час (1931–1938) провів у Харкові та Берліні, саме у періоди сталінських «великих чисток» та становлення нацизму. Уже перебуваючи у Монреалі (Канада), генеральний консул Бжезінський та його родина стали свідками реалізації пакту Ріббентропа-Молотова та зникнення Польщі з політичної карти світу [18, с. 11]. Більше того, після перемоги над нацизмом на Ялтинській конференції вирішили залишити щойно звільнену Польщу у сфері впливу СРСР. У 1990-х роках в окремих інтерв'ю сам З. Бжезінський згадував, що пережите тоді заклало основу його відданості справі захисту цінностей демократії та цілеспрямованих зусиль на

руйнування тоталітаризму, насамперед у його комуністичних проявах. «Надзвичайне насильство, яке було застосоване супроти Польщі, вплинуло на моє сприйняття світу і зробило мене більш свідомим того, що значною мірою світова політика є фундаментальною боротьбою» [2].

Роки навчання на бакалаврській, а згодом і магістерській програмах університету МакГілл, (Монреаль, 1945–1950) припали на початок нового протистояння після перемоги над нацизмом – між двома світовими політичними системами, західними союзниками у Другій світовій війні та Радянським Союзом і його сателітами, яке невдовзі назвали «Холодна війна». Вашингтонський договір 1949 р. поклав початок творенню нової військово-політичної системи колективної безпеки західних демократій – НАТО, через шість років майже аналогічна за функціональним призначенням система – Варшавський Пакт – виникла у блоку країн, підконтрольних Радянському Союзові. Важливо зазначити, що саме у той час Бжезінський пише свою магістерську працю «Російсько-радянський націоналізм», де вказує на критичну загрозу політики насильницької русифікації та її інтенсивного впровадження у тодішніх радянських республіках, яку здійснює Москва під видом патріотичного виховання, як фактора, що перешкоджатиме становленню самостійних держав у стратегічній перспективі [8, с. 17].

Початок навчання З. Бжезінського в аспірантурі у Гарварді (1950) співпав із спалахом збройного протистояння між Північною та Південною Кореями (1950–1953), прямим наслідком напруженої конфронтації між двома антагоністичними системами, у якому безпосередню участь брали регулярні збройні формування США та СРСР (на той час – вже ядерних держав). А 1955 р. США втягнулися у ще одне протистояння в регіоні Південно-Східної Азії (спершу приховане) – із Північним В'єтнамом: 1963 р. воно переросло у тривалу війну і завершилося встановленням комуністичного прорадянського режиму на всій території країни та принизливою поразкою для США.

Загалом, середина 1950-х – перша половина 1960-х років у світовій політиці позначена стрімким поширенням комуністичної ідеології та посиленням впливу СРСР в усіх регіонах світу, насамперед – у зоні його безпосереднього домінування. У НДР 1953 року, а у Польщі 1956 року пройшли масові протести («Польський Жовтень»), які соціалістичні уряди швидко придушили. Того ж року в комуністичній Угорщині спалахнуло повстання проти промосковського режиму. Радянський Союз вдався до прямої інтервенції, що супроводжувалася значними людськими жертвами. При цьому НАТО та США обмежилися лише критикою жорстокості, застосованої до мирного населення. Уже 1959 р., на відстані близько сотні кілометрів від берегів США, після шестилітнього протистояння здобув владу прорадянський комуністичний режим Ф. Кастро на Кубі, чим негайно скористався СРСР і спробував розмістити там частину свого ракетно-ядерного потенціалу. Так звана «Карибська криза» у жовтні 1962 р. вперше поставила світ на межу ядерної війни. У цьому контексті, а також зважаючи на перелічені вище суб'єктивні біографічні чинники, немає нічого дивного, що темою свого докторату З. Бжезінський обрав саме аналіз

функціонування та «живучості» радянської системи врядування, причому не лише в історичному аспекті, а й з огляду на потенційні перспективи її розвитку. У дисертації вчений розвинув та обґрунтував власні тези, висловлені у раніше опублікованій ним книзі «Постійна чистка» про те, що саме регулярні політичні «чистки» є обов'язковою засадою продовження існування комуністичної системи, і цей процес є неперервним та може зазнавати лише незначних модифікацій, залежно від окремих зовнішніх та внутрішніх факторів [11]. Після захисту дисертації та отримання докторського ступеню у 1953 р. З. Бжезінський працює на посаді викладача у Гарварді. Вже тоді він щораз активніше цікавиться прикладними питаннями політики країни свого перебування. Намагаючись глибше зрозуміти ситуацію та процеси, що відбуваються у країнах радянського блоку, він 1953 р. вирушає до Мюнхена, де зустрічається із головою польської редакції «Радіо «Вільна Європа» Я. Новаком-Єзьоранським, тісно пов'язаним із польським антирадянським підпіллям, а 1957 р. відвідує свою історичну батьківщину. Отримана в результаті обох поїздок інформація підтверджує припущення Бжезінського, з одного боку, про глибокі протиріччя всередині комуністичної системи, а з іншого – про тоталітарний характер радянської влади. Тому він критикує зовнішньополітичну концепцію Д. Ейзенгавера та Дж. Ф. Даллеса, вказуючи на те, що жорстка політика, спрямована на усунення діючих комуністичних режимів у країнах, підконтрольних СРСР, створить ситуацію, за якої Союз посилить свою владу та тиск на їхню політичну верхівку (до слова, саме цю концепцію «відкату» (rollback) плановано перевірити на практиці під час заворушень у Східній Німеччині та Угорщині, проте США відмовилися від плану, слухно вважаючи, що це може спричинити до «великої війни»). Своє бачення ситуації у країнах Варшавського договору Бжезінський виклав в опублікованій згодом (1960) книзі «Радянський Блок: єдність та конфлікт», де висунув припущення, що саме внутрішні протиріччя всередині цього Пакту, а також самого СРСР, можуть стати причиною розвалу всієї системи [12, с. 470]. У праці вперше з'являється концепція т.зв. «мирного залучення», яку вченому і політику вдасться згодом розвинути в основу його зовнішньополітичної парадигми [15, с. XXI].

Після отримання американського громадянства 1959, З. Бжезінський переїжджає до Нью Йорка і викладає у Колумбійському університеті та створює при ньому Інститут досліджень комуністичних справ (Research Institute for Communist Affairs). Саме тоді вчений налагоджує тісну співпрацю з Радою із закордонних відносин (Council for Foreign Relations) та остаточно зміщує сферу своїх наукових інтересів у більш прикладну площину дослідження американо-радянського протистояння і стратегічних рішень для модифікації зовнішньополітичної доктрини США. Уже 2017, в одному з останніх інтерв'ю Центрові міжнародних стратегічних досліджень (CSIS), З. Бжезінський зізнається: «Все важливе для мене завжди було пов'язане з грандіозною ідеєю, якоюсь стратегічною концепцією майбутнього, тим, що здатне творити історію... Академічне середовище у моєму особистому академічному тлі поступово ставало спорадичним до процесу формування політики чи впливу на політичні

рішення, якщо я не міг змінити щось безпосередньо. Це стало тоді головним інтересом у моєму житті, і досі ним залишається» [13].

У тому ж 1960 р. З. Бжезінський, на той час професор Колумбійського університету і автор двох ґрунтовних досліджень Радянського Союзу, стає радником спершу у президентській кампанії, а згодом – в адміністрації Президента США Дж. Кеннеді у складний період зростаючого напруження відносин із Радянським Союзом. Після Карибської кризи та вбивства Кеннеді він долучається до президентської кампанії Л. Джонсона (1964), та стає радником в його адміністрації, а протягом 1966–1968 працює у Раді з планування політики при Держдепартаменті США. За рік до призначення Бжезінський публікує концептуальну працю «Альтернатива розділу: до ширшої концепції ролі Америки в Європі» (1965), у якій поглиблює та обґрунтовує раніше згадану концепцію мирного залучення [4]. Користуючись становищем радника, Бжезінський переконує Президента у перевагах цієї концепції, передусім стосовно країн Європи та Японії, та водночас критикує необґрунтовані ідеї пан'європейської єдності на кшталт «Європи від Атлантики до Уралу» Президента Франції ген. Ш. де Голля. Зазначимо, що інкорпорована у підготовлену ним президентську доповідь «Будування мостів» (1966) концепція «мирного залучення», у такий спосіб, стала першим застосуванням інтелектуальних здобутків Бжезінського в офіційній політиці Сполучених Штатів. Даючи оцінку окремим підходам до зовнішньої політики США, він згодом скаже про цю концепцію: «У своїй кар'єрі я намагався розробити щось у відповідь - на концепцію «звільнення» Дж. Ф. Даллеса, яка, на мою думку, в кінцевому підсумку виявилася шахрайством; на концепцію «стримування» Кеннана, яку я вважав занадто пасивною; на Віденський конгрес Кіссінджера – «ви зберігаєте те, що маєте, ми зберігаємо те, що маємо» – який, на мою думку, недостатньо адекватно відповідав на агресивні виклики комунізму. І я придумав цю геостратегічну концепцію мирного залучення, яка виглядала дипломатичною і компромісною, але її зміст підривав суперника і перемагав його» [13].

У знак протесту проти рішення Президента Джонсона розширити американське воєнне втручання у В'єтнамі, З. Бжезінський 1968 покидає працю в Державному Департаменті і бере участь у президентській кампанії сенатора Г. Г. Гамфрі та очолює Робочу групу з питань зовнішньої політики. У цей час відбуваються масові заворушення в країнах Європи (Італії, Бельгії, Західній Німеччині, Нідерландах та ін.), які набули найрадикальнішого виразу у Франції («Червоний Травень»), інспіровані лівими силами на основі марксистської ідеології. Водночас із цим проходять масові антивоєнні виступи в США та Мексиці. На цьому тлі у Чехословаччину, яка оголосила про «власний шлях до комунізму», вторглися війська п'яти країн Варшавського договору – СРСР, НДР, Польщі, Угорщини і Болгарії, придушивши «Празьку весну». Остання подія надала додаткові докази З. Бжезінському, що його бачення радянської системи як тоталітарної є обґрунтованим, а різка негативна реакція на інтервенцію керівництва компартій Китаю, Албанії та Куби – що у комуністичному блоку є

значні нездоланні внутрішні протиріччя, які в кінцевому результаті спричинять руйнування системи.

Зазначимо, що З. Бжезінський, як учений-дослідник і як політик-практик, відзначався вмінням швидко вловлювати найновіші глобальні тренди, аналізувати їх і пропонувати прикладний характер їх використання як елементів зовнішньополітичних концепцій і парадигм. Темою його нової праці 1970 стало дослідження впливу технологій та масових комунікацій на формування американської політики, на суспільство та роль США у світі загалом. Книга «Між двома століттями: роль Америки у технотронній ері» [5] стала одним із перших у світі досліджень такого масштабу щодо проявів глобалізації та зумовила перегляд підходів до питання ролі інформаційних технологій у сучасному світі в контексті політичних рішень і їх реалізації. «Фікція суверенітету вже виразно несумісна з реальністю. Настав час спільних зусиль щодо формування нових рамок для міжнародної політики. Існує вже поширена угода про розвиток міжнародних миротворчих сил. Глобальна свідомість, яка формується, змушує відмовитися від занепокоєння національним верховенством і підкреслити глобальну взаємозалежність, – сказано, зокрема, у цій праці, – ...Американсько-радянське суперництво стане менш ідеологічним за характером. Необхідно сформувати спільноту розвинених країн, що включатимуть Західну Європу, більш розвинуті європейські комуністичні держави і Японію» [5, с. 256]. Окрім того, автор, знову ж-таки, вперше висуває концепцію необхідності допомоги розвинутих країн нерозвинутих, як спосіб уникнення потенційних міжнародних (локальних чи регіональних) напружень і конфліктів через усунення економічної нерівності. Згодом ця концепція стане одним із засадничих елементів зовнішньої політики США та ЄС. Вона й надалі актуальна та ефективно впроваджується у сучасному світі.

Ідея нових можливостей потенційного «трикутника співпраці» для зовнішньої політики США набула додаткових аргументів на свою користь після візиту З. Бжезінського до Японії та видання ним ще однієї книги – «Крихкий цвіт: криза та зміни у Японії» (1972), де йдеться про критичну важливість економічного підйому в цій країні для забезпечення національних інтересів і безпеки Сполучених Штатів [9].

Розуміючи потенціал, закладений у концепції такого співробітництва, один із найпотужніших американських і світових фінансистів, Д. Рокфеллер, 1973 р. підтримує З. Бжезінського в його зусиллях створити Тристоронню Комісію, до якої мають увійти представники США, Японії та Західної Європи. Тристороння комісія (яка, до слова, продовжує існувати і активно діяти) – це неурядовий форум, орієнтований на політику, який об'єднує лідерів зі сфери бізнесу, влади, наукових кіл, медіа, а також громадянського суспільства. Комісія надає глобальну платформу для відкритого діалогу та залучає відповідальних за рішення осіб з усього світу з метою пошуку відповідей на великі геополітичні, економічні та соціальні виклики нашого часу [22]. На посаду виконавчого директора цієї наднаціональної структури Рокфеллер запрошує З. Бжезінського. Того ж року, завдяки його ініціативі та зусиллям, скликається перша

Конференція з безпеки та співробітництва у Європі, яка з того часу стає регулярним всесвітнім форумом. Через рік З. Бжезінський запрошує до роботи у Комісії губернатора штату Джорджія Дж. Е. Картера, відомого своєю підтримкою ідей боротьби за права людини.

Загалом 1970-ті роки були найкритичнішим десятиліттям для «холодної війни». Протягом цього десятиліття світ шукав нових відповідей на післявоєнні міжнародні дилеми. Політики, з урахуванням уроків 1950-х та 1960-х років, намагалися вибудувати альтернативи негнучким стратегіям ранньої стадії «холодної війни». Стратегії 1970-х років не були націлені виключно на виживання націй, а значною мірою шукали шляхи до майбутнього надійного міжнародного співробітництва. Задля реалізації цього бачення політикам 1970-х років доводилося долати розрив між «старим» біполярним світом і «новим» – взаємопов'язаним і (бажано) безпечним, що потребувало інтенсивного та критичного діалогу. За словами З. Бжезінського, склалася ситуація, коли «комуністичні циніки зішлись з ліберальними скептиками, ...щоб сформулювати нові ідеї та історичні інтерпретації» [4, с. 106] заради світової безпеки.

Унаслідок імпічменту Р. Ніксона через «Вотергейтський скандал», 1974 р. посаду президента США без виборчого процесу, вперше за всю історію, займає Дж. Форд. Його зовнішня політика націлена на продовження процесу «розрядки» і налагодження відносин із СРСР, розпочатого Р. Ніксоном та інтенсивно пропагованого Г. Кіссінджером, проте президентство Форда не позначене значними успіхами у розбудові зовнішньополітичного лідерства США (за винятком ініційованої під час зустрічі у Владивостоці з Л. Брежневим II фази Договору про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2), підписаного наступною адміністрацією 1979 р., проте ніколи не ратифікованого), чим невдовзі скористаються його опоненти. Зокрема, 1975 р. Дж. Картер оголошує про свій намір балотуватися у президенти країни, і однією з ключових фігур, що формують зовнішньополітичний блок його кампанії, стає З. Бжезінський. «Я був нетерплячим учнем і скористався всіма перевагами того, що Бжезінський міг запропонувати», - згодом згадуватиме Картер [3]. В рамках виборчої кампанії та діяльності Тристоронньої комісії Бжезінський відвідав європейські країни, де зустрічався із впливовими політиками, представниками великого бізнесу та колами, наближеними до перших осіб Франції, Італії та Великої Британії. На підставі отриманої інформації, спостережень та власних висновків він формує головні засади зовнішньополітичної концепції майбутнього президента, які викладає у меморандумі для Дж. Картера від 27.09.1976 р., написаному спеціально для підсумкових президентських дебатів. На його думку, її два взаємопов'язані ключові елементи – це виразне лідерство Президента США та світове лідерство Сполучених Штатів, а інструментарієм щодо ефективної реалізації такої політики мають стати вже раніше озвучена його геостратегічна концепція «мирного залучення» та вміле маніпулювання внутрішніми протиріччями всередині полярного радянського блоку. «Ми повинні бути жорсткими у фундаментальних засадах, але демонструвати готовність

пристосуватися... Мова йде не про те, щоб змусити їх змінювати свою систему – слід лише дати зрозуміти, що розрядка росіянам потрібна більше, ніж нам... Слід підкреслити важливість незалежності Румунії та Югославії для нас і Західної Європи, а також зазначити, що більша автономія для такої країни, як Польща, в цілому, є в інтересах Європи» [21, с. 48]. У цьому ж меморандумі З. Бжезінський пропонує докласти зусиль для вирішення близькосхідного конфлікту з виразною підтримкою Ізраїлю, посилити співпрацю не лише по осі «Захід – Схід», але й «Північ – Південь», домогтися гарантій енергетичної безпеки США через радикальне покращення відносин з країнами ОПЕК, використати налагодження тісніших взаємин з Китаєм як фактор впливу на СРСР, а також додатково тиснути на комуністичний блок через «Гельсінські угоди» і права людини. Невдовзі, коли 1976 р. Дж. Картер здобуде перемогу на виборах Президента США, а З. Бжезінський стане радником з національної безпеки в його Адміністрації, значна частина перелічених концептуальних підходів буде втілена у життя в рамках сформованої ним зовнішньополітичної парадигми.

Період 1977–1981 рр. можна впевнено вважати піком успішної реалізації її положень, часом, завдяки зусиллям саме З. Бжезінського, Сполучені Штати вийшли на позицію світового лідера та розпочали процес методичної деконструкції комуністичного блоку, завершений адміністрацією Р. Рейгана. Наголосимо, що вплив тодішнього радника з національної безпеки на процес прийняття рішень Президентом Дж. Картером у сфері зовнішньої політики переважав над офіційно регламентованою процедурою, де чільне місце у їхньому формуванні належало Державному секретарю – С. Венсу (С. Vance). Останній залишив свій пост 1979 р. після кризи з американськими заручниками в Ірані, у знак незгоди із таким станом речей [23]. Окрім того, Картер радикально скоротив склад Ради з національної безпеки і перевів її засідання у часті неформальні зустрічі, під час яких формував власні рішення на підставі обміну думками із ключовими довіреними посадовими особами. Отож можна стверджувати, що американська зовнішньополітична парадигма у роки президентства Дж. Картера формувалася безпосередньо на основі напрацювань З. Бжезінського. Одним зі свідчень на користь цього твердження є розсекречений 15.11.2013 р. його меморандум, призначений персонально для Президента у зв'язку з підготовкою до саміту країн-членів НАТО, датований 29 квітня 1977 р., тобто буквально на третьому місяці роботи адміністрації Картера. У документі Бжезінський зазначає 5 основних завдань зовнішньої політики США на найближчий чотирирічний період: гарантувати безпеку Сполучених Штатів; посилити мир через зменшення міжнародної напруги і ймовірності війни; пропагувати успішність США; розвивати світове благополуччя через творення відкритого міжнародного економічного порядку, заснованого на справедливості і співпраці; поширювати фундаментальні права людини. «Це політика конструктивного глобального залучення... США повинні допомогти у творенні нової міжнародної системи, яка не має права бути закритою для країн, що розвиваються, а, навпаки, поступово охопити усю

міжнародну спільноту. ... Ми не потребуємо ані нової антикомуністичної коаліції, ні оновленого «атлантизму», ані політики, зосередженої лише на нові нації, ні протекціонізму чи ізоляціонізму. Це радше потреба у ширшому архітектурному процесі для нестабільного світу, що майже повністю базуватиметься на принципах національного суверенітету, проте із зростаючою взаємозалежністю у соціальній та економічній сферах» [20, с. 2]. Фактично йдеться про відповіді на виклики глобалізації світових економічних та політичних процесів, які на той час були ще малопомітними. Підходи та елементи концепції, викладені у згаданому документі, є предметом окремого дослідження, проте, з перспективи історії міжнародно-політичних процесів другої половини ХХ – першої декади ХХІ ст., зазначимо, що їхня практична імплементація відбувалася у значно довшому періоді, аніж чотирирічне президентство Дж. Картера, а окремі з них і сьогодні залишаються компонентами парадигми зовнішньої політики США.

Слушно вважаючи СРСР і підконтрольні йому країни Варшавського договору найбільшою загрозою у «холодній війні», З. Бжезінський фокусує зовнішньополітичні зусилля США на послаблення їхнього впливу та позбавлення підтримки у світі. Значні зусилля Адміністрація Картера докладає до зближення із західними союзниками у Європі, покращення стосунків з Китаєм (для чого навіть пожертвувала союзницькими відносинами із Тайванем та перенесла посольство з Тайпея до Пекіна), зближення Заходу із «Глобальним Півднем», а також до припинення локальних конфліктів в Африці (Ангола) і на Близькому Сході, що формували передумови для втручання радянського блоку для забезпечення власних інтересів. Одним із найбільших успіхів зовнішньої політики США того періоду стало підписання А. Ель Садатом та М. Бегіним 17 вересня 1978 р. у президентській резиденції Кемп-Дейвід двох документів – «Рамок миру на Близькому Сході» та «Рамок для укладення миру між Єгиптом та Ізраїлем», що заклало підвалини для вирішення арабо-ізраїльського конфлікту та підписання повноцінного мирного договору між обома країнами наступного року у Вашингтоні. Ще одним значним здобутком команди Картера стало врегулювання питання зони Панамського каналу та підписання нової угоди з Панамою. Зрештою, 1979 р. у Відні був підписаний договір між США та СРСР про обмеження стратегічних озброєнь (СОС-2), однак його ратифікації перешкодило радянське вторгнення в Афганістан, хоча саме цей документ став основою для підписання Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь між СРСР і США у липні 1991 р., за місяць до проголошення незалежності України.

Важливо зазначити, що З. Бжезінський особисто (інколи поза контекстом офіційної зовнішньої політики Вашингтона) послідовно впроваджував кроки із поступового розхитування єдності прорадянського блоку на ґрунті внутрішніх протиріч та підтримки опозиційних елементів. Зокрема, він відкрито підтримував дисидентів зі Східної Німеччини і наполягав на посиленні антикомуністичної пропаганди через «Радіо «Вільна Європа»». А 1978 р. особисто відвідав Польщу і, всупереч застереженням посла США, зустрівся із

кардиналом Вишинським, у такий спосіб демонстративно підтримуючи Римо-Католицьку Церкву як опозиційну силу до діючого там режиму. Коли 1979 р. Ватикан проголосив Папою Іваном-Павлом II молодого польського кардинала К. Войтилу, З. Бжезінський був одним із перших, хто отримав цю новину безпосередньо від новообраного Понтифіка і повідомив Дж. Картеру, що США «віднині матиме одного із найсильніших союзників у боротьбі з комунізмом» [19]. Він налагодив таємну, а згодом – інформаційну і політичну підтримку США польської «Солідарності» – сили, що через менш ніж десятиліття приведе до радикальних змін політичної ситуації у Центральній та Східній Європі. Водночас, Сполучені Штати застерегли СРСР від втручання у внутрішні справи Польщі, що дуже відрізнялося від позиції США під час інтервенцій Варшавського блоку в Угорщину та Чехословаччину.

Вторгнення СРСР в Афганістан 1979 р. стало несподіваним для світу, проте не для США, які відповіли на це розгортанням операції «Циклон», що готувалася та здійснювалася за безпосередньої участі З. Бжезінського. Операція складалася з двох компонентів – зовнішньополітичного та воєнного. До складу першого увійшов пакет жорстких політичних та економічних санкцій проти СРСР, підготовлений спільно Державним департаментом та Радою з національної безпеки. Другий полягав у озброєнні та вишколі муджахеддінів на території Пакистану з подальшою їхньою відправкою для партизанської боротьби в Афганістан. «Нашим завданням було організувати спільну відповідь, аби змусити радянців стікати кров'ю, так довго, наскільки це стане можливим. ... В якийсь момент ми розпочали закупляти зброю для муджахеддінів у Радянської Армії, яка ставала дедалі більше корумпованою» [14]. Тактика економічного і фізичного виснаження Радянського Союзу була підтримана і продовжена адміністраціями Р. Рейгана та Дж. Буша-старшого, що, зрештою, спричинило колапс СРСР і всього комуністичного блоку.

Іранська революція, прихід до влади ісламістів і неспроможність вирішити проблеми із американськими заручниками та поверненням на престол шаха Пахлаві, за словами З. Бжезінського, була «єдиною фатальною помилкою» адміністрації Дж. Картера, яка, однак, 1980 р. коштувала їй програшу на виборах на користь республіканця Р. Рейгана. Проте навіть із цієї помилки зробили належні висновки та здійснили відповідні кроки. Беручи до уваги напружену ситуацію, що склалася в зоні Аравійського півострова, Бжезінський розробляє концепцію «Доктрини Картера», озвученої 23.01.1980 р. у Президентському зверненні: «Спроба будь-якої зовнішньої сили отримати контроль над регіоном Перської затоки буде розцінюватися як напад на життєві інтереси Сполучених Штатів Америки, і такий напад буде зупинено будь-якими засобами, включаючи військову силу» [17]. Результатом впровадження Доктрини стало створення Сил швидкого розгортання та центрального командування США. Документ, частково модифікований під час президентства Р. Рейгана, упродовж 1990–1991 рр. слугував підставою для проведення операцій «Щит пустелі» із захисту Саудівської Аравії та «Буря в пустелі» зі звільнення Кувейту від вторгнення військ Саддама Хусейна, а також подальших військових операцій США у цьому

регіоні. Про здобутки і невдачі на зовнішній арені, спричинені переважно внутрішніми факторами в адміністрації Картера, а також про власні зусилля у сфері зовнішньої політики США і протистояння з СРСР З. Бжезінський детально розповів у книзі «Влада і принцип: мемуари радника з національної безпеки, 1977–1981», виданій 1983 [6]. Зазначимо, що ці зусилля були належно відзначені 1981 р. врученням йому Президентської медалі Свободи.

Згодом З. Бжезінський відмовився від запропонованої йому Рейганом посади радника з національної безпеки, проте продовжив співпрацю з президентською Адміністрацією, поєднуючи її із роботою у аналітичних центрах, зокрема у створеному за його ініціативи Національному фонді підтримки демократії (NED). Як він зазначив, «мозкові центри...творюють середовище, у якому симулюється процес справжнього творення політики, де ти намагаєшся збагнути що, як і чому має бути зроблено» [13]. Результатом праці З. Бжезінського упродовж 1987–1988 рр. у Комісії з розробки Інтегрованої довготермінової стратегії, створеної спільно Національною Радою з питань безпеки та Департаментом оборони, став звіт та рекомендації цієї міжвідомчої структури, де, поміж іншим, підтримано та запропоновано до подальшого трансформування у відповідні політичні рішення його концепції тіснішої співпраці із країнами третього світу, співробітництва із опозиційними структурами всередині комуністичного блоку та основні засади Доктрини Картера [16, с. 1–2].

Значну увагу З. Бжезінського привертають процеси у Східній та Центральній Європі. Він засуджує введення воєнного стану у Польщі, закликає адміністрацію Рейгана до жорсткої позиції щодо СРСР та його сателітів і організовує візит тоді ще віце-президента Дж. Буша до Варшави 1987 р., як знак підтримки руху «Солідарність». На відміну від багатьох політичних лідерів країн Європи, З. Бжезінський скептично ставиться до політики «перебудови», розпочатої М. Горбачовим 1985 р. Вже як співочільник Консультативної робочої групи з питань національної безпеки Дж. Буша, на початку 1989 р. геостратег публікує свою працю «Великий провал: народження та смерть комунізму у XX ст.», де стверджує, що настав час «останньої кризи комунізму», а для самого СРСР в перспективі залишається п'ять варіантів розвитку подій: успішна плюралізація, затяжна криза, продовження стагнації, державний переворот під проводом КДБ і військових, або повний колапс (причому останній варіант – менш імовірний, ніж тривала криза) [10, с. 224]. Подальші події – процес об'єднання Німеччини, перемога «Солідарності» на виборах, вивід радянських військ з Афганістану, активізація демократичних рухів в радянських республіках, спроба державного перевороту, остаточний розпад СРСР і поява нових/відновлених суверенітетів у субрегіонах Східної Європи та Центральної Азії – довели правильність його суджень щодо неспроможності комуністичної моделі до забезпечення власної сталості, проте створили нову загрозу, про яку теж попереджав З. Бжезінський. Йшлося про можливість ідентифікувати потенційні загрози та забезпечити ефективні зовнішньополітичні рішення, щоби гарантувати безпеку для США та їхніх союзників в умовах руйнування «звичного східно-західного біполярного світу». Він відкрито засудив т.зв. Першу війну у Затоці, застерігаючи, що

незважені, асиметричні дії у контексті реалізації модифікованої Доктрини Картера можуть спричинити збурення в арабському світі і непередбачуваних наслідків у сфері світової безпеки. У книзі «Поза контролем: глобальні потрясіння на порозі XXI ст.», виданій 1993 р., З. Бжезінський не лише аналізує загрози економічного та морального занепаду Заходу, а й закликає США до перегляду власної ролі у новому світі конкуруючих глобальних силових кластерів, до нарощування ваги Організації Об'єднаних Націй та «перерозподілу обов'язків» у тристоронньому зв'язку Європи, Америки та Східної Азії [7].

Тим часом, турбулентний пострадянський простір останнього десятиліття XX ст. залишається регіоном особливої уваги світової політики. Тут тривають дезінтеграційні процеси, що супроводжуються збройними конфліктами на політичному, економічному, етнічному та релігійному ґрунті між окремими новоствореними суб'єктами міжнародного права. Гостро постає питання, хто контролюватиме ядерний арсенал колишнього СРСР. У колишній Югославії та післяєльцинській Росії щораз чіткіше виявляються спроби реставрації попередніх квазіімперських державних формацій. Загалом З. Бжезінський жорстко критикує адміністрацію Б. Клінтона за нерішучість щодо втручання у конфлікт у Боснії, який набув усіх ознак етноциду і потребував негайних дій миротворчих сил. Перша Чеченська війна стала причиною створення за його ініціативи Американського комітету за мир у Чечні. Після приходу до влади Путіна у Росії З. Бжезінський наполягає на підтримці США незалежності України як чинника неможливості відтворення імперії, а також на якнайшвидшому розширенні НАТО на території країн колишнього комуністичного блоку (його «План для Європи»), водночас наголошуючи на необхідності робити кроки зі зближення з Росією та ініціювати для цього окремі інтеграційні процеси. У прикладній площині, усвідомлюючи проблеми з диверсифікацією джерел енергоресурсів і, відповідно, з енергетичною безпекою для Європи в контексті нарощування експансивної політики РФ, З. Бжезінський від імені адміністрації Б. Клінтона відповідає за просування побудови продуктопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан в Азербайджані. Окрім того, разом із Л. Кіркландом він займається розвитком Польсько-американської фундації свободи, створеної урядом США для підтримки демократичних перетворень у країнах посткомуністичного блоку. Уже 1997р. виходить друком одна з найвизначніших праць З. Бжезінського – «Велика Шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи», присвячена аналізу ролі США у нових геополітичних обставинах, де значну увагу приділено місцю і значенню нових східноєвропейських суверенітетів (насамперед – України) на євразійській «шахівниці». У ній автор, зокрема, наголошує, що «американська зовнішня політика повинна зберігати геополітичні інтереси і використовувати свій вплив у Євразії таким чином, щоби створювалася стала континентальна рівновага зі Сполученими Штатами, як арбітром... Остаточна мета американської політики... сформувані дійсно дієву у співпраці глобальну спільноту, дотримуючись перспективних тенденцій і фундаментальних інтересів людства» [1, с. XIV].

Висновки. Отже, фундаментальні засади світового лідерства США, «мирного залучення» і прав людини, сформовані на основі аналізу ефективності попередніх концепцій та закладені З. Бжезінським у його зовнішньополітичну парадигму ще наприкінці 60-х років, були різною мірою реалізовані у зовнішній політиці США упродовж каденцій президентів Форда, Картера, Рейгана, Буша-старшого та Клінтона у другій половині ХХ ст. та залишилися основою для політичної стратегії країни щонайменше на два перших десятиліття 2000-х років. Водночас, у контексті світових політичних процесів і трендів елементи цієї парадигми успішно модифікувалися під стратегічні потреби США, а також під зовнішньополітичні концепції окремих президентських адміністрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бжезінський З.* Велика Шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000.
2. *Brzezinski Z.* Al Jazeera: One on One – Zbigniew Brzezinski [Electronic resource]. – 2016. – Available at : <https://www.youtube.com/watch?v=03ApSE6mgHE>.
3. *Brauer C.* Lost in Transition. The Atlantic [Electronic resource] / Brauer C. – 1988. – № 11. Available at : <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1988/11/lost-in-transition/307120/>.
4. *Brzezinski Z.* Alternative to Partition: For a Broader Conception of America's Role in Europe / Brzezinski Z. – New York : McGraw-Hill Book Co, 1965.
5. *Brzezinski Z.* Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era / Brzezinski Z. Viking. – 1970.
6. *Brzezinski Z.* Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977–1981 / Brzezinski Z. – New York : Farrar, Straus, Giroux. – 1983.
7. *Brzezinski Z.* Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century / Brzezinski Z. – Charles Scribner's Sons. – 1993.
8. *Brzezinski Z.* Russo-Soviet Nationalism [Electronic resource] / Brzezinski Z. – Deposited by the Faculty of Graduate Studies and Research. McGill University Library. – 1950. – Available at : http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1551620944189~518&usePid1=true&usePid2=true.
9. *Brzezinski Z.* The Fragile Blossom: Crisis and Change in Japan / Brzezinski Z. – Harper Collins Publishers, 1972.
10. *Brzezinski Z.* The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century / Brzezinski Z. – Charles Scribner's Sons, 1989.
11. *Brzezinski Z. K.* The Permanent Purge / Brzezinski Z. K. – Harvard University Press, 1956.
12. *Brzezinski Z. K.* The Soviet Bloc: Unity and Conflict / Brzezinski Z. K. – Cambridge : Harvard University Press, 1960.
13. In Memoriam: Zbigniew K. Brzezinski [Electronic resource] // Center for Strategic and International Studies. – Available at : <https://www.csis.org/features/zbigniew-k-brzezinski>.
14. Interview with Dr. Z. Brzezinski [Electronic resource] // CNN. – 13.06.1993. – Available at : <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/interviews/episode-17/brzezinski1.html>.
15. *Gati Ch.* Zbig: The Strategy and Statecraft of Zbigniew Brzezinski / Gati Ch. – The Johns Hopkins University Press, 2013.
16. *Holmes Kim R.* The Commission on Integrated Long-Term Strategy, Report [Electronic resource] / Holmes Kim R. – 29.01.1988. The Heritage Foundation. – Available at : <https://www.heritage.org/asia/report/the-commission-integrated-long-term-strategy>.
17. Jimmy Carter State of the Union Highlights: 8 Quotes from Speeches. Newsmax [Electronic resource]. – Available at : <https://www.newsmax.com/fastfeatures/jimmy-carter-state-of-the-union-president/2015/03/22/id/631735/>.

18. *Lubowski A.* Zbig: The Man Who Wrecked the Kremlin / Lubowski A. – New York : Open Road Distribution, 2011.
19. *McKenna T.* Documentary «Life & Times of John Paul II» / McKenna T. – Imavision. – 2007.
20. Memorandum for the President from Zbigniew Brzezinski. April, 29, 1977. RAC Project ESDN: NLC-12-26-6-2-2. Jimmy Carter Library Copy.
21. Memorandum From Zbigniew Brzezinski to Jimmy Carter. Foreign relations of the United States, 1977–1980. – Vol. I // Foundations of the Foreign Policy [Electronic resource]. – Available at : <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d10>.
22. The Trilateral Commission [Electronic resource]. – Available at : <http://trilateral.org/>.
23. Biography. Zbigniew Brzezinski / Your Dictionary [Electronic resource]. – Available at : <https://biography.yourdictionary.com/zbigniew-brzezinski>.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2019

Прийнята до друку 20.10.2019

FORMATION AND EVOLUTION OF THE INTERNATIONAL POLICY PARADIGM OF Z. BRZEZINSKI IN THE CONTEXT OF WORLD POLITICAL DEVELOPMENT IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Andriy Kyrchiv

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-46-56,
e-mail: kyrchand@gmail.com*

Research of achievements in the scientific and political sphere of one of the most prominent geostrategists of the 20th century, Z. Brzezinski, in particular – his personal contribution to the development of contemporary foreign policy of the United States, avails to gain a deeper understanding of the essence of US global leadership in the context of the global architecture of security and cooperation. It was found out how the global international political processes that took place in the second half of the 20th century influenced the formation of separate ideas, concepts, and later – the foreign policy paradigm of Z. Brzezinski, as well as what kind of changes/modifications it had undergone during the specified period. The reflection of these processes in scientific works and political activity of Z. Brzezinski, starting from his master's work at McGill University and till period of writing «The Grand Chessboard» in 1997 has been analyzed. It is considered how the works, ideas and concepts of Dr. Z. Brzezinski were incorporated into the practice of foreign policy of the administrations of US residents in the years 1960–1990 of the last century. Particular emphasis is placed on the practical results of his work as National Security Advisor to the President J. Carter in the context of shaping the basic principles of the US foreign policy paradigm for a strategic perspective. The official documents of the US Presidents' administrations, books, articles, speeches, interviews of Z. Brzezinski himself, as well as particular researches on his scientific and political heritage made by American researchers were used for this study. The analysis of the investigated materials in the context of world politics of this period avails to state that the fundamental principles of US world leadership, «peaceful engagement» and human rights, laid by Z. Brzezinski in his foreign policy paradigm in the late 1960's, were in different ways implemented in the external US policies and remain the basis for the current United States strategy in this area. At the same time, the process of practical implementation of this paradigm was accompanied by its transformations and modifications as responses to existing and potential challenges and trends in world politics.

Key words: Z. Brzezinski; geostrategy; USA; foreign policy paradigm; world primacy; peaceful engagement.